BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník X. **Číslo 4.** **December 2012**

PF 2013

Všetkým čitateľom a priaznivcom Bystrického permona prajeme, aby v roku 2013 spolu s nami objavovali čaro dávnych čias, aby spolu s našou redakciou putovali stáročiami a opäť spoznávali príbehy zabudnutých osobností, banskobystrických domov a tajomných miest.

Aby krásu okolitej prírody dokázali pretaviť do nezabudnuteľných chvíľ, relaxu a šťastia v kruhu rodiny.

Aby na svojej životnej ceste zostávali verní nášmu mestu a šírili jeho dobré meno.

STRIDŽIE DNI

alebo čarovanie od Kataríny do Lucie

Dominantou zimného obdobia bol zimný slnovrat. Pribúdanie noci na úkor dňa v našich predkoch vyvolávalo predstavu o zápase svetla a tmy, dobra a zla. V tejto dobe, keď sa temné sily považovali za aktívne, aj ľud na dedinách v okolí Banskej Bystrice pokladal za potrebné chrániť pred nimi seba, svoje obydlie, ako aj celú obec oveľa intenzívnejšie než inokedy. Zlo bolo najčastejšie personifikované v podobe strigy, preto sa týmto dňom hovorí aj stridžie dni.

Ako ochranné prostriedky pred ich škodlivým pôsobením používali ľudia cesnak, soľ alebo železo. Strigy sa premieňali aj na mačky, aby sa ľahšie dostali do príbytkov ľudí a do stajní a mohli im uškodiť. Dbalo sa, aby v tieto dni neprišla prvá do domu cudzia žena. Považovala sa za možného pôvodcu zla, pretože v zmysle poverových predstáv bola chápaná ako osoba nečistá. A čím viac sa ľudia obávali príchodu ženy, tým viac si želali, aby prvým návštevníkom v dome bol muž. V tieto dni nikto nič z domu nedal, nepožičal a nepredal.

Pokračovanie na strane 2.

Vážení čitatelia,

veľmi si vážime váš záujem o časopis Bystrický permon. Za desať rokov si našiel priaznivcov najmä v radoch laickej verejnosti, je však zaujímavé, že v širokom vekovom spektre – od mladých ľudí až po seniorov, ktorí mnohé opisované historické udalosti prežili a mnohých bystrických dejateľov osobne poznali.

Nebudem spomínať na začiatky vydávania časopisu. Verím, že riadením osudu sa podarilo nájsť správnych ľudí na správnom mieste. Veľká vďaka patrí mestu Banská Bystrica, ktoré nám aj napriek zložitej situácii každoročne prispieva nemalou finančnou čiastkou.

Najviac si však cením, obdivujem a vážim členov našej redakčnej rady. Sú to poväčšine dôchodcovia, avšak nesmiernej lásky, nadšenia a obdivu k nášmu krásnemu mestu. Bez nároku na honorár dokážu získavať v archíve údaje potrebné pre jednotlivé články.

Schádzame sa každý utorok, v lete na terase vinárne našej firmy, v zime sa družne tiesnime za stolom v jej podkroví. Na redakčnej rade to vyzerá ako v úli. Každý každému chce niečo povedať a zatiaľ nám nikdy nedošli témy. Pre inšpiráciu nalejem zlatistého moku a stačí mi iba počúvať, zapisovať témy a priraďovať jednotlivým autorom.

Dnešným číslom uzatvárame jednu etapu, v ktorej sme priniesli viac ako 600 zaujímavých článkov, a verím, že nás v ďalších rokoch šťastie, zdravie a nadšenie neopustí.

Ďakujem vám za priazeň.

Za redakciu časopisu Pavel Gender, šéfredaktor.

STRIDŽIE DNI ALEBO ČAROVANIE OD KATARÍNY DO LUCIE

Keďže nadprirodzené sily boli v tomto období aktívne, považovali sa na druhej strane za vhodné na rôzne veštby a magické úkony. Tie sa spájali najmä s ľúbostnou mágiou. Magickým prostriedkom, ktorým sa mal dosiahnuť určitý zámer, bolo tiež vinšovanie, preto sú pre toto obdobie ďalším typickým znakom obchôdzky.

Stridžie dni sa začínali **na Katarínu (25. november)**. Všeobecne rozšíreným zvykom bolo, že v dome, ktorého prvým návštevníkom bola v tento deň žena, sa bude po celý rok riad rozbíjať. Ženy v tento deň nepriadli ani nešili, lebo verili, že ak by vykonávali takúto činnosť, hnisali by im v lete prsty pri poľných prácach. Katarínska noc v minulosti patrila aj mládeneckým zábavám. Mládenci v tento deň zvykli skrývať náradie z domov dievčat a neraz sa stalo, že si hospodár ráno našiel voz na streche domu alebo svoj drevený záchod vo dvore suseda. Dávnu tradíciu majú aj katarínske tanečné zábavy.

Deň Ondreja (30. november) bol bohatý na veštby o vydaji. Tie vychádzali z predstavy, že každý má osudom predurčeného partnera. Ani v tento deň ženy nepriadli, v opačnom prípade by ovce dostali motolicu alebo by sa mohol do stáda vlk „zamotať". K bežným čarom patrilo varenie halušiek s lístočkami. Prvý lístoček, ktorý vyplával, predpovedal meno budúceho manžela. V niektorých oblastiach verili, že čary budú účinné len vtedy, ak tri veci, potrebné na uvarenie halušiek, boli ukradnuté, a to múka, drevo a voda. Ďalším rozšíreným úkonom bolo liatie olova. Dievčatá roztopené olovo liali cez ucho kľúča do misky s vodou. Podľa formy a tieňa stuhnutého olova sa predpovedalo zamestnanie, prípadne spoločenský status nádejného ženícha. Drevo, ktorým sa kúrilo pri rozpúšťaní olova, ako aj kľúčik, cez ktorý sa olovo lialo, mali byť ukradnuté. Veľmi rozšírené bolo aj spanie na mužských nohaviciach, kedy dievčatá verili, že sa im takto vo sne ukáže ich nastávajúci. Čím boli čary komplikovanejšie, tým spoľahlivejší mal byť výsledok.

Aj Barbora (4. december) patrila k stridžím dňom, a preto ženy v tento deň nešili, perie nepárali, vraj preto, aby sa dobytok vzájomne neklal alebo preto, aby barany nevyhynuli. Barbora bola dôležitým sviatkom najmä v baníckych oblastiach, pretože baníci ju považovali za svoju patrónku.

Kult **sv. Mikuláša (6. december)** bol silný najmä v slovenských mestách s početným nemeckým obyvateľstvom. Do roľníckej kultúry prenikali koncom 19. storočia pochôdzky mládencov prezlečených za Mikuláša, čerta a anjela, spojené s obdarovaním detí. Ani v tento deň ženy nešili či nepriadli. Chlapi sa báli ísť do hory, aby ich strom neprivalil alebo ich nestihlo iné nešťastie.

Deň Lucie (13. december) sa považoval za najvýznamnejší zo stridžích dní. Naši predkovia považovali Luciu za najväčšiu zo všetkých bosoriek, ktorá ani v ohni nezahynula. Práve v tento deň vrcholilo nebezpečenstvo zo strany škodlivých síl. Existovalo viacero spôsobov ako zistiť, ktoré z miestnych žien sú bosorky. No azda najpopulárnejším identifikačným prostriedkom bol lucijný stolček. S jeho výrobou sa malo začať na Luciu a každý deň do Vianoc sa na ňom muselo niečo urobiť bez použitia klincov. Po polnočnej omši na Štedrý deň cez tento stolček jeho výrobca uvidel strigy. Avšak musel mať pri sebe mak, z ktorého sa piekli vianočné koláče, či svätenú vodu, aby ho neroztrhali. A v takomto pre čary priaznivom čase nemohli samozrejme chýbať ani ľúbostné veštby. Dievčatá si odlomili konárik čerešne a ak do Vianoc prútik vykvitol, dievča malo byť do roka nevestou. Ak zvyšok jablka zakrútila do mužských nohavíc a dala na noc pod hlavu, vo sne sa jej mal ukázať jej budúci ženích. Iný veľmi využívaný spôsob veštby bol pomocou lístkov. Na desať sa napísali mužské mená, na jedenásty smrť a na dvanásty stará dievka. Každý deň sa jeden lístok bez pozretia zničil. Posledný, ktorý ostal, obsahoval veštbu. Večer sa niektoré ženy prestrojili za „Lucky", t. j. zaodeli sa do bieleho a zamúčili si tvár. Chodili po domoch a husím brkom vymetali domy, pričom zvyčajne nemohli hovoriť. Ani v tento deň ženy nesmeli vykonávať najtypickejšiu ženskú prácu, pradenie. Odôvodňovalo sa to tým, že je to ženský sviatok, alebo dokonca, že má Lucia sviatok. Na okolí Banskej Bystrice vraj Lucia žene, ktorú našla priasť, rozbila vretenom hlavu a nasypala jej do nej uhlia, takže ju potom často hlava bolievala. Jediná činnosť, ktorá bola v tomto období ženám povolená, boli páračky. Tie sa nielenže nezakazovali, ale odporúčali sa s odôvodnením, že budú sliepky lepšie znášať.

Vyvrcholením tohto obdobia bol zimný slnovrat **na Tomáša (21. december)**. Bol to najkratší deň v roku. V tento deň chodili vinšovať „polazníci". Najčastejšie to boli malé zdravé deti, aby aj rodina, do ktorej prišli, bola po celý rok zdravá. Aj izba musela byť čistá, aby choroby nemali prístup do domu.

V súčasnosti sú poverové úkony v rámci stridžích dní súčasťou predstavení banskobystrických folklórnych súborov a skupín a len časti niektorých zvykov sa preniesli do mestského prostredia (napr. lístočky na Luciu). A netreba zabúdať, že tak ako v stridžie dni, aj od Lucie do Vianoc, každá noc má svoju moc.

Jana Nahálková

Bystričanom do pozornosti – nový prírastok do knižnice

Milan Magula: Dve deka spomienok

Vydalo DALI-BB, s. r. o., v roku 2012, ISBN 978-80-8141-020-8, 87 strán

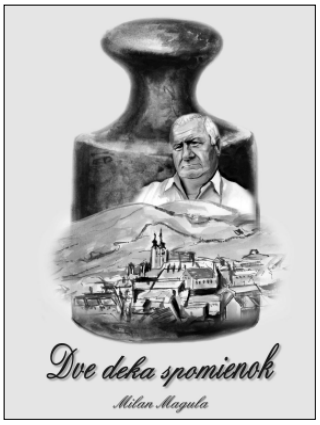

Spomienkovú literatúru o niekdajšej Banskej Bystrici a živote v nej obohatila útla, ale sympatická knižtička Milana Magulu Dve deka spomienok. Obsahuje 18 spomienok autora na dve dekády (1948 – 1968) svojej mladosti prežité prevažne v Banskej Bystrici, najprv v hornej časti Dolnej ulice, a potom v dnes už nejestvujúcej Novej ulici. Príbehy sú napísané ľahkým a zábavným štýlom. Knižka je nielen osviežením pamäti pre skôr narodených čitateľov, ale aj cenným dobovým dokumentom pre mladšiu generáciu. Spestruje ju 21 obrázkov, prevažne dobových fotografií.

Na uvedení knižky do života 11. októbra 2012 v Knižnici Mikuláša Kováča v Banskej Bystrici - Sásovej sa podieľali Mgr. Art. Juraj Sarvaš, autor tejto publikácie, ako aj riaditeľ knižnice Mgr. Peter Klinec, ktorý podujatie moderoval. Mimoriadne bohatá účasť najmä z radov starších Bystričanov svedčí o obľúbenosti spomienkovej literatúry týkajúcej sa nášho mesta.

Knižku si možno objednať na adrese alugam@stonline.sk, prípadne zakúpiť v banskobystrických kníhkupectvách DUMA Dolná 35, Panta Rhei Na Troskách 25 či ARTFORUM Dolná 8.

Július Burkovský

PAVOL RUBIGALL – ĽUPČIANSKY ZÁMOCKÝ PÁN

Priezvisko Rubigall zaznamenali banskoštiavnickí kronikári už v 1. polovici 13. storočia medzi tamojšími banskými ťažiarmi. V 16. stor. patril Pavol Rubigall (1510 – 1577), zhodou okolností narodený v Kremnici, medzi najbohatšiu banskoštiavnickú societu. Vlastnil honosný palác na dnešnom Trojičnom námestí č. 202/II. Finančný kapitál investoval do banských spoločností v meste, ktoré mu vykazovali natoľko rozsiahle zisky, že sa rozhodol žiť životom šlachtica.

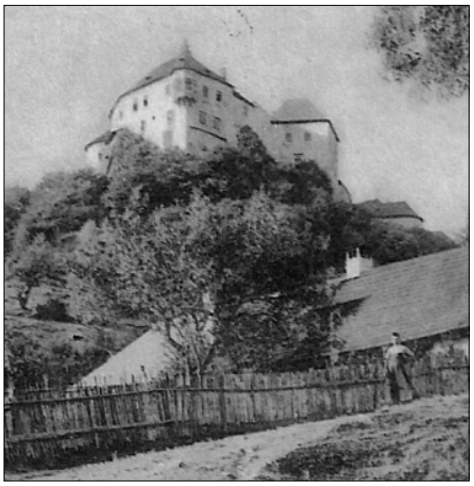

Požičiaval kráľovi Ferdinandovi I. (1527–1564) peniaze – 10 000 zlatých na vyplatenie dlžoby rodine Dóciovcov za Ľupčiansky zámok a panstvo. Ďalších 7 500 zl. požičial mediarskemu podniku so sídlom v Banskej Bystrici. Kráľ za poskytnutú sumu najprv Rubigallovi prenajal Ľupčiansky zámok vrátane ľupčianskeho panstva a súčasne ho menoval hradným kapitánom. Neskôr sa stal majiteľom zámku, bol povýšený do šľachtického stavu, čo bolo dovršené udelením rodinného erbu. Tento mal v modrom poli kráčajúceho kohúta a v druhom poli jeleňa.

Rubigall sa v pozícii hradného pána na rozdiel od predchádzajúcich majiteľov zaslúžil o generálnu opravu objektu. Všetky strechy zámku dal pokryť šindľom, postavil mohutnú baštu pred vtedajší padací most a vybudoval rytiersku sieň. Na hornom nádvorí dal postaviť ešte jednu štvorcovú baštu. S Rubigallom sa spája aj podzemná chodba vychádzajúca z hradnej studne naprieč podzemím Slovenskej Ľupče, vyúsťujúca pri kláštore.

Menovanie za najvyššieho cisársko-kráľovského komisára baníctva pre Banskú Štiavnicu sa mu stalo osudným. Pri obrane mesta v r. 1577 zahynul. Manželka Sára, pochádzajúca z rodiny majetného banskoštiavnického podnikateľa Hieronyma Sália (pred svadbou bol Rubigall s ním v súdnom spore), sa v krátkom čase znovu vydala za Rubigallovho spoločníka v banskom podnikaní Vavrinca Edera. Neprešiel ani rok a druhý manžel nasledoval svojho spoločníka na poslednej ceste. Z Rubigallových detí syn Pavol zomrel ešte v r. 1576, druhý syn Teodor sa preslávil, podobne ako otec, v protitureckých vojnách, v ktorých v r. 1588 padol. Rozsiahly Rubigallov majetok potom spravoval prefekt Ľupčianskeho zámku Eliáš Salius. Po jeho smrti v r. 1590 sa imanie rodiny začalo rozpredávať. Zaslúžili sa o to vydaté Rubigallove dcéry Amália Molová a Apolónia Dóciová. Najprv bol predaný majetok v Banskej Štiavnici a v r. 1598 prišla na rad Slovenská Ľupča. Nový vlastník Gašpar Tríbeľ vyplatil pozostalým dcéram zálohovanú sumu 30 302 zl. a 21 denárov. Rodinná hrobka je v kostole Sv. Trojice v Slovenskej Ľupči.

Apolónia Dóciová, manželka Vavrinca Dóciho, sa dostala do tureckého zajatia, keď ju zavliekli až do Istanbulu. Bohatý Rubigallovský rod ju vykúpil po troch rokoch. Legendu o vyslobodení Apolónie z Tureckého zajatia opisuje aj sfilmovaný príbeh o sebechlebských hudcoch, ktorí oslobodili Rubigallovu dcéru tak, že po ročnom putovani do Istanbulu ju obliekli do dervišských šiat a priviedli do Slovenskej Ľupče, kde v r. 1608 zomrela. Jej pozostatky uložili do spoločnej rodinnej hrobky vedľa ostatných členov rodu.

Jozef Ďuriančik

PAVOL RUBIGALL, DIPLOMAT A BÁSNIK

Pavol Rubigall patril medzi najvýznamnejších humanistických vzdelancov svojej doby na Slovensku. Kroniky uvádzajú jeho polatinčiné priezvisko Rubigall (vlastné meno znelo Pavol Rothan, niekoľko storočí pred jeho narodením a aj v čase Mateja Bela matriky evidujú Rubigallovcov, i keď nie takých zámožných, ako bol práve Pavol). V Banskej Štiavnici usilovný študent upozornil na seba rodinu komorského grófa Petra Hildebrandta, ktorá ho finančne podporovala na univerzitných štúdiách v r. 1536 – 1545 v nemeckom Wittenbergu a po ich ukončení talentovaného básnika adoptovala.

Hoci bol Pavol horlivým vyznávačom reformovanej cirkvi a. v., politicky podporoval Habsburgovcov a na ich strane bojoval aj s mečom v ruke proti Turkom. V diplomatických službách panovníckeho rodu sa snažil prostredníctvom svojho univerzitného učiteľa Filipa Melanchtona získať pre Habsburgovcov podporu od nemeckých protestantských kurfirstov na boj proti Turkom. Bol však aj členom diplomatickej misie uhorských stavov, ktorá u sultána Sulejmana I. v r. 1540 žiadala podporu pre nástupníctvo novonarodeného Jána Zápoľského po otcovej smrti.

Do dejín latinskej humanistickej literatúry vstúpil Pavol Rubigall počas vysokoškolského štúdia v r. 1537 epickou básňou Prosba Panónie ku Germánii. Druhá epická báseň Opis cesty do Konstantinopolu sa opiera o zážitky z diplomatickej misie. Na jej záver pripojil autor prvú idylickú báseň na našom území Satyriscus. Tretia epická báseň Pavla Rubigalla Nový list Panónie Germánii čerpá námet z obranných vojen proti Turkom, v ktorej cítiť silné patriotistické zmýšľanie autora. Druhú časť básnickej tvorby tvorí poézia s náboženským motívom. Ide o skladby na počesť narodenia Syna Božieho a na počesť Štefana mučeníka. Ďalej sú to štyri epigramy na oslavu Jána Husa a Hieronyma Pražského, napísané podobne ako epické básne počas štúdia vo Wittenbergu.

Filip Melanchton úspešnému absolventovi Pavlovi Rubigallovi vydal osvedčenie zdôrazňujúce študijné výsledky, usilovnosť a lásku k vlasti. Rubigall písal poéziu klasickou latinčinou, spestrenou neologizmami a polatinčenými tureckými slovami. Pod svoju poéziu používal pseudonym Panónius. Ako skúsený odborník v oblasti baníctva sa stal členom autorského kolektívu na vypracovanie banského zákoníka – Bergordnung a tento preložil z latinčiny do nemčiny. O tom, že sa Pavol Rubigall stal známou osobnosťou svojej doby, svedčí fakt, že banskobystrický kazateľ Gregor Meltzer vo svojej knihe Vyznanie pravého náboženstva, vydanej v Škultétyho tlačiarni v r. 1578, podal výklad Lutherovho učenia vo forme dialógu medzi bratmi Pavlom a Teodorom, synmi Pavla Rubigalla.

Jozef Ďuriančik

ČASOPIS BYSTRICKÝ PERMON OSLAVUJE

OSLAVUJTE SPOLU S NAMI

Už desať rokov pravidelne prinášame zaujímavosti z histórie, vedy, kultúry, prírody a cestovného ruchu, ktoré sa týkajú nášho bansko-bystrického regiónu. Za túto dobu sa toho popísalo naozaj veľa. Na stránkach Bystrického Permonu uzrelo svetlo sveta viac než 600 príspevkov. Úctyhodné číslo, ktoré poukazuje nielen na historickú a kultúrnu silu nášho regiónu, ale aj silu a odhodlanie našich autorov, ktorí množstvo svojej energie venovali pre vás bez nároku na odmenu s láskou a vierou v dobré dielo pre vás všetkých.

Často sa nás pýtate na staré vydania, na konkrétne články spred niekoľkých rokov a my vám čoraz častejšie musíme odpovedať záporne, že tieto čísla už nemáme. Redakčná rada Bystrického Permonu sa preto rozhodla, že najlepšie, ako si pripomenúť celých desať rokov činnosti, je vydať súborné dielo, kde budú všetky doteraz vydané čísla. Ide o náročné dielo, veď bude obsahovať okolo 300 obojstranne tlačených listov formátu A4. My už usilovne pracujeme, ale nedáme zaháľať ani vám.

Predpokladáme, že súborné vydanie všetkých čísel Bystrického Permonu bude stáť okolo 15 -20 eur, a preto dielo vyjde v obmedzenom rozsahu. Aby sme vám dali možnosť získať ho, môžete si ho u nás už dnes rezervovať. Bude to pre všetkých vážnych záujemcov a priaznivcov nášho časopisu záruka, aby ste o toto jedinečné vydanie neprišli.

Vaše objednávky môžete zadať písomne na adresu redakčnej rady:

Ing. Pavel Gender,Horná 48, 97401 Banská Bystrica, alebo mailom na adresu: gender@pobox.sk

Nezabudnite a oslavujte s novou publikáciou všetkých časopisov Bystrického Permonu!

Richard R. Senček

RÔZNOSŤ DRUHOV RYBÁRSKYCH VÔD

Opätovne nahliadneme do rukopisu Carla Otta Mollera O Rybárskych kúpeľoch, ktorý našej verejnosti preložil Augustín Rebro. Je to veľmi hodnotný dokument, ktorý hovorí o dobovej náuke, poznatkoch a názoroch, ktoré sa týkajú skutočností v bezprostrednej blízkosti, konkrétne kúpeľov Sliač. Dnes sa už história pozerá trochu inak na poznatky o liečivých vodách a histórii tohto mesta, ale pred viac než 250 rokmi sa len formovali vedecké úvahy a zhromažďovali prvé súhrnné poznatky.

Pozoruhodnosť, ktorú si C. O. Moller prioritne všíma na prameniskách Rybárskych kúpeľov, sú rôzne druhy vôd. Dnes už sú pramene zachytené a my si len môžeme predstavovať, ako to v tých časoch vyzeralo. C. O. Moller ich opisuje až poeticky:

„Sú tu totiž také, ktoré akoby sa prikrádali k nám pokojne až lenivo a sú aj také, ktoré prebublávajú s veľkými nárazmi a hlučne, až sa zdá, ako by boli priamo na silnom ohni. Asi tak, ako sa zakladá oheň pod kotlom, tak isto sa zdá, že pod naše vody sa privádza horúčava. Z nich jedni sú teda horúce, iné vlažné a iné zas celkom studené.“

Ako teda vyzerali v Mollerovej dobe kúpele na Sliači? Rozhodne inak, ako ich poznáme dnes. Prvé pramenisko malo päť výverov a podľa C. O. Mollera sa podobalo jazierku. Už v tomto čase bolo obložené doskami a slúžilo ako kúpalisko, ale nebolo zastrešené. Popod zem bolo prepojené (prirodzeným spôsobom) s hlavným kúpaliskom. Voda je totožná a slúži na liečenie chronických a ťažko hojivých rán. Pod kúpeľmi je ďalšie výverisko, ktoré ľudia nazývajú kyselka. Má sírny zápach a ľudia ju používajú ako bežnú pitnú vodu, aj keď C. O. Moller upozorňuje, že nie každému rovnako osoží.

Pri opise horného výveriska C. O. Moller spomína jeho prepojenie s hlavným kúpaliskom. Uvádza tu, že keď je potrebné hlavný bazén vyčistiť, musia ho vypustiť a vtedy sa voda stratí aj z jazierka. Znamená to, že ľudia dbali o čistotu bazéna a pravidelne ho čistili. Na inom mieste autor spomína, že pre zámožnejších tu boli pripravené medené kade, kde sa mohli záujemcovia samostatne kúpať v ohriatej vode. Prevarená voda strácala niektoré nežiaduce účinky, napríklad nespôsobovala zimnicu niektorým náchylnejším ľuďom. Vráťme sa však k opisu. Pohľad na samotné kúpele je vraj nádherný. Je tu desať rôznych miest, kde vyvierajú teplé pramene, ktoré na niektorých miestach prudko prebublávajú. Teplá voda sa mieša so studenou a mení aj svoju chuť. Voda nie je čistá, ale nažltlá a také sú aj plátené odevy, ktoré sa v kúpeľoch používali.

Na záver ešte spomenieme najväčšie výverisko. Tu C. O. Moller upozorňuje, že pri dlhotrvajúcich dažďoch z otvoru voda vyplavuje ihličie, plody, piesok aj kamienky. Moller hovorí, že je to jasný dôkaz toho, že voda vniká do zeme otvormi podobnými ako možno nájsť na vysokom vrchu obrátenom na východ. Konkrétne otvory však známe neboli. Za dôležité sa považovalo, aby sa rozlíšili teplé a studené vývery, aby sa dalo pochopiť, ako voda tečie v podzemí.

C. O. Moller opisuje aj pokus, ktorý urobil na najväčšom výverisku. Pokúsil sa zmerať jeho hĺbku. Nadviazanými tyčami s dĺžkou 8 siah (približne 15 až 17 metrov) sa nepodarilo dno dosiahnuť. Tyč im pritom silný prúd vytrhol a prudko vymrštil z výveriska von. Za zaujímavosť považoval aj to, že sa tu netvoria kamenné inkrusty ako v iných kúpeľoch, ale v odtokových kanáloch a na poliach je vidieť, že sa tvorí nová matéria.

Opis a pozorovania C. O. Mollera patria medzi najstaršie a najkomplexnejšie správy o sliačskych kúpeľoch. Je pozoruhodné a veľmi hodnotné, že sa tento rukopis zachoval, lebo prostredníctvom neho sme sa aj my mohli na chvíľu preniesť do dôb, keď tu robil pokusy, a môžeme si predstaviť, ako asi vyzeral Sliač pred viac než 250 rokmi.

Niektoré z bežne využívaných postupov pri vodoliečbe.

Spracované na základe prekladu Augustína Rebra zabudnutého diela Carla Otta Mollera O Rybárskych kúpeľoch približne z roku 1722.

Karol Otto Moller – De Thermis Ribariensibus

REBRO, Augustín. 2000 Karol Otto Moller a kúpele v Sliači In: Z dejín vedy a techniky na Slovensku XVIII. Vydalo: Historický ústav SAV; Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV. Bratislava: 2000. strana 41 – 56. ISBN 80-88880-40-8

Richard R. Senček

ČOŽE JE TO ŠTYRIDSIATKA

Pôvodný názov Kuzmányho básne Sláva šľachetným napovedá, že sa autor v úcte skláňal pred ľuďmi, ktorí vo svojom konaní dávajú prednosť občianskym cnostiam. Zaužívaný názov Kto za pravdu horí je menej priliehavý. Mali by sme sa vrátiť k prvotnému pomenovaniu.

Báseň má dlhý a pestrý život. Nikto by neodhadol jej vek na plných stošesťdesiatšesť rokov. Je ustavične žiaduca. Rovnako minulý život autora a jeho skutky by pôsobili v dnešnej dobe príkladne.

Rok 1846 vítali obyvatelia Zvolenskej župy, podobne ako iných krajov Slovenska, stiesnení obavami o svoje životy. Bola to už druhá hladová zima bez zemiakov. Záhadná choroba spôsobovala ich totálnu neúrodu. Vyskytli sa aj obete medzi najchudobnejšími. Banskobystrický stoličný úrad dôrazne zakázal export obilia a jeho použitie na pálenku. Malo nahradiť výpadok zemiakov. Kňazi ešte pred rokom vysvetľovali v kázňach zhubnú súvislosť hladu a nadmerného pitia liehovín. Karol Kuzmány predniesol kázeň prvýkrát v štúrovskej slovenčine, aby bola zrozumiteľnejšia i poslucháčom menej zbehlým v bibličtine. Tiež na znak toho, že nie je nepriateľom slovenčiny.

Hneď po novoročných sviatkoch organizoval Kuzmány februárový program pre banskobystrickú evanjelickú cirkev – spomienku na 300. výročie smrti Dr. Martina Luthera. Bol znamenitým znalcom jeho života a diela. Štyria predchodcovia kňazského stavu v rode Kuzmányovcov ako štafetu odovzdali Karolovi duchovné posolstvo nemeckej reformácie a neochvejnú úctu voči Lutherovej osobnosti. Pre toto výročie pracoval viac posledných rokov. Zostavil a vydal tlačou v biblickej češtine Život Dr. Martina Luthera – najprv v Banskej Bystrici a potom v Pešti, no a do tretice v roku 1844 aj v maďarčine. Aj z úcty k jubileu sa usiloval vydať v roku 1845 v bibličtine Katechizmus evanjelický a po roku tiež v jazyku nemeckom. Čerstvý výtlačok mal na pracovnom stole. Podstatnú zásluhu mal na zostavení a na vydaní tlačou i na autorskom príspevku piesňami Spevníka evanjelického v roku 1845.

Karol Kuzmány

Krátko po spomienke na Lutherovo výročie ocitol sa Karol Kuzmány vo víre občianskeho života. Už rok pôsobil ako člen správnej rady Zvolenskej sporiteľne, účastinnej spoločnosti, založenej na podnet župnej správy. Nebol jediný z kňazského stavu presvedčený o tom, že bez výkonného priemyslu nebude dosť prostriedkov ani pre cirkev a školstvo. V správnej rade sporiteľne sa stretával so Samom Chalupkom, Jozefom Kozáčkom, Tomášom Hromadom a inými kolegami.

Kuzmányho organizačný talent a pracovitosť boli známe Zvolenskému seniorátu. Osvedčil sa ako seniorálny pokladník, pri zakladaní elementárnych škôl a tiež opatrovne pre opustené osoby. V roku 1846 ho seniorálny konvent zvolil za dekana banskobystrického okolia a hneď nato bol ustanovený do výboru na zostavenie stanov Podporovne kňazských vdov a sirôt. Do tretice bol vymenovaný za seniorálneho dozorcu škôl.

Všade pracoval s oduševnením, vedel, že pomáha dvíhať duchovnú aj občiansku aktivitu v meste i jeho okolí. Ale jeho radosť z práce nebola úplná. Uvedomoval si, že nikto, ani on nedokáže uživiť rodinu vlastnými schopnosťami a silami, bez istej odkázanosti na iných ľudí. Musí pripustiť, že dávno prijal výzvu doby a prostredia, snaží sa, aby aj cirkevný zbor a správa mesta boli nejakým spôsobom odkázaní na jeho vlastnosti a výkonnosť. Nepodlieha azda konkurenčnému zápoleniu, ktoré ovládlo už celú monarchiu? Liberálna opozícia na čele s Kossúthom na snemoch presadzovala opatrenia proti rakúskemu priemyslu a na rýchlejší rast konkurenčnej schopnosti Uhorska. A to isté mala podporovať aj Zvolenská sporiteľňa na území župy.

Jozef Havran

POZOSTALOSŤ TEOFILA STADLERA

Veľký smútok zavládol 21. marca 1911, keď zomrel Teofil Stadler, veľký mecenáš mesta Banská Bystrica a evanjelickej cirkvi. Pri poslednej rozlúčke na trase od jeho domu až k evanjelickému kostolu stál čestnú stráž smútočný kordón detí a všetky pouličné svetlá na trase boli rozsvietené, ale boli zahalené do čierneho hodvábu. Tri kopcom naložené vozy viezli smútočné vence. Pri stom výročí úmrtia tohto velikána – 21. marca 2011 zorganizoval Bystrický Permon pri jeho hrobe spomienkové stretnutie. Bola to prvá akcia svojho druhu v Banskej Bystrici.

Všeobecne sa vedelo, že Teofil Stadler, dvorný a kráľovský radca, držiteľ Železnej koruny III. triedy, Čestný občan mesta Banská Bystrica, bývalý spolumajiteľ harmaneckých papierní, funkcionár v Mestskej rade i v Rade Zvolenskej župy, ako aj v evanjelickej cirkvi, bol bohatým človekom, ale k tomuto bohatstvu dospel neúnavnou, statočnou celoživotnou prácou. Evokujúcou bola a ešte aj dodnes je otázka jeho pozostalosti a čo sa s ňou stalo. Po sto rokoch je tu odpoveď.

Dvadsaťstranový zápis o delení pozostalosti vypracoval notár Jeszenszky Sándor za prítomnosti dedičov v B. Bystrici 27. júna 1911.

Vo veľmi podrobnom zápise stojí, že po odrátaní nákladov na pohreb, zostáva čistá pozostalosť v celkovej hodnote 1 192 466 korún a 26 filierov. Na všeobecné prekvapenie Teofil Stadler okrem svojho dvora, záhrady a domu č. 15 (dnes krásna žlto-biela budova v hornej časti Dolnej ul.) už žiadnu inú nehnuteľnosť nevlastnil!

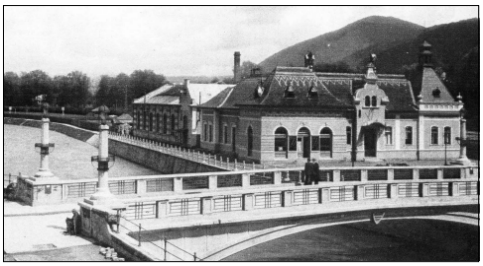

„Stadlerov“ most pri Malej stanici

Keďže Stadlerovci deti nemali, na základe dedičského zákona mala byť jediným dedičom Stadlerova manželka Matilda, rodená Horcseková. Lenže medzi spismi sa našiel duplikát testamentu spísaný v Banskej Bystrici 12. apríla 1910, doplnený ešte 23. apríla a ten uznali všetci aktéri za smerodajný. Nehnuteľnosť podľa odhadnutej hodnoty 50 000 korún zdedila manželka Matilda, a to do konca svojho života. Po jej úmrtí prejde nehnuteľnosť do vlastníctva Dr. Kollár Kamilla, ktorý je do 16 dní povinný vyplatiť percentuálny podiel z nehnuteľnosti dedičom. Okrem peňazí v hotovosti a na vkladoch dedili pozostalí majetok v cenných papieroch. Nevrátené peňažné pôžičky uviedol Stadler dedičom ako dar!

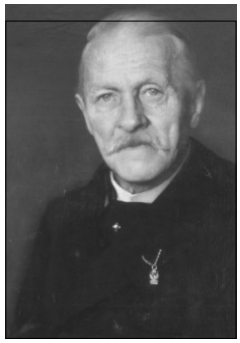

Teofil Stadler

Dediči. Stadler Tóforné-Horcsek Matild, manželka, zdedila 264 349 korún 60 filierov v hotovosti a 36 položiek súpisu cenných papierov, medzi nimi i s pohľadávkou 23 000 korún voči svojej sestre Ide Hüttnerovej.

Ostatní dediči. Teofil Stadler mal päť súrodencov – bratov Lajosa a Jeromosa – a sestry Henriettu, Lujzu a Frederiku. V tom čase však žil už len brat Jeromos. Všetci dediči mali z pozostalosti podiel v percentách. Po mŕtvych súrodencoch dedili ich deti a vnúčatá. Bolo ich spolu 21 (autor môže poskytnúť záujemcom úplný súpis).

V ďalšej časti testamentu sa má vyplatiť: Bratislavskej ev.a.v. cirkvi 5 000 korún, banskobystrickému evanj. starobincu 20 000, banskobystrickej evanj. základnej škole 20 000, banskobystrickej evanj. cirkvi pre podporu chudobných vdov a sirôt ako základina 20 000. Pre vlastnú potrebu evanjelickej cirkvi 20 000 korún. Na prilepšenie učiteľovi alebo učiteľke evanjelickej školy vo Svätom Jakube základinu 2 000. Pre s. k. mesto B. Bystrica základinu, z úroku ktorej sa budú v deň narodenia darcu vyplácať chudobní mesta, a to bez rozdielu, ďalej účastiny v hodnote 22 887,50 korún. Pre mesto Banská Bystrica na predĺžené vybudovanie Hronského nábrežia 25 000. Na postavenie železného mosta cez Hron pri malej železničnej stanici oproti Komorskému dvoru 25 000. Pre banskobystrický spolok vlasteneckej literatúry 1 000. Pre Hornouhorský vzdelávací spolok v B. Bystrici 1 000. Vdove Schön Edéné-Dekret Izabella vo Zvolene 4 000. Pre Édeskuthy Lajosné-Kollár Jolán v Banskej Bystrici 4 000. Pre Édeskuthy Jenöné-Kollár Eugénia v Budapešti 4 000. Pre Kollár Egon, lekárnika v Budapešti, 4 000. Pre Kollár Tibor, cestný dozorca Vo Svätom Ondreji – 4 000. Pre maloleté Szumrák Olívia, Jenö a Márta v Banskej Bystrici každému po 4 000 korún. Pre maloleté Berlin Gyula a Tivadar v Bratislave po 2 000 korún. A nakoniec Linczényiné-Klima Irén v Miskolci 2 000 korún.

V B. Bystrici 19. 9. 1911 kráľovský okresný sudca Koritsánszky József.

Michal Kiššimon

ŽIVOTNÁ CESTA LADISLAVA HUDECA

K 120. výročiu narodenia architekta svetového mena

8. januára 2013 uplynie 120 rokov odvtedy, čo v jednu zimnú nedeľu prišiel na svet prvorodený syn mestského staviteľa a hospodárskeho inšpektora mesta Juraja Hudeca a jeho manželky, košickej rodáčky Pavly Škultétyovej. Mladá rodina bývala v Kúrii na začiatku Bakossovej ulice. Po niekoľkých rokoch už s tromi deťmi, pribudli dve dievčatká, sa Hudecovci presťahovali do budovy evanjelického spolku, kde sa narodili ďalšie dve dcéry. Až v roku 1906 sa presťahovali do rodinnej vily, ktorú postavil pre vlastnú rodinu otec Juraj Hudec. Tu sa narodilo posledné dieťa, syn Gejza.

Malý Ladislav začal navštevovať chlapčenskú evanjelickú ľudovú školu ako päťročný (budova pri evanjelickej fare). Deväťročný už nastúpil do Nižšieho evanjelického gymnázia v Banskej Bystrici na terajšej Skuteckého ulici, ktorej výstavbu dokončili v roku 1895. Štyri ročníky, a to 5. – 8.triedu absolvoval na Vyššom kráľovskom katolíckom gymnáziu na Hornom námestí (Nám. Š. Mojzesa). Počas gymnaziálnych štúdií sa oboznámil s prácou rôznych stavbárskych profesií na stavbách, ktoré realizovala otcova stavebná firma. Ako nádejný pokračovateľ otcovej staviteľskej a projektantskej činnosti nastúpil na vysokoškolské štúdium architektúry v Budapešti na Kráľovskú technickú univerzitu. Krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny ukončil štúdium a vrátil sa do rodnej Banskej Bystrice. Tu sa s viacerými rodákmi, hlavne učiteľmi a diplomovaným staviteľom Vojtechom Holešom, prihlásil do dobrovoľnej vojenskej služby. Bol odvelený na ruský front, no po roku bol vážne zranený a zajatý.

Po niekoľkoročnom pobyte vo veľkom zajateckom tábore Chabarovsk na Západnej Sibíri sa mu pri prevoze väzňov podarilo vyskočiť z vlaku a ujsť. Dostal sa do Šanghaja, kde pracoval najprv ako kreslič vo firme Kerry – zaoceánska spoločnosť. Čoskoro sa vypracoval na post vedúceho architekta a spoločníka firmy. V roku 1925 sa osamostatnil a založil vlastnú firmu Hudec – zaoceánska spoločnosť. V Šanghaji sa L. E. Hudec oženil s Gizelou Meyerovou a stal sa otcom dvoch synov a jednej dcéry. V roku 1947 musel kvôli politickej situácii Šanghaj opustiť. Po krátkom pobyte vo Švajčiarsku sa rodina presťahovala do Kalifornie. L. E. Hudec zomrel 26. októbra 1958, no urnu s jeho popolom 12. augusta 1970 uložili na evanjelickom cintoríne do rodinnej hrobky, ktorú sám navrhol.

L. E. Hudec sa narodil v meste a celý život prežil v mestách, ale z otcovej strany pochádzal z rodiny mlynárov, ktorí celé stáročia žili a pracovali prevažne na dedinách.

Matka L. E. Hudeca Pavla Škultétyová bola potomkom zemianskej rodiny Škultétyovcov z Dolnej Lehoty. Z tejto rodiny vzišlo viacero významných evanjelických kňazov a národovcov. Eduard Miloslav Škultéty, Pavlin otec, bol 30 rokov kňazom slovenskej cirkvi v Košiciach, jeho starší brat August Horislav bol nielen kňazom, ale i spoluzakladateľom, dlhoročným správcom a katechétom prvého slovenského evanjelického gymnázia vo Veľkej Revúcej (Revúca). Okrem toho, čo je málo známe, bol spolu vydavateľom a zostavovateľom Prostonárodných slovenských povestí, ktoré poznáme len ako povesti Pavla Emanuela Dobšinského. Záujem o teológiu, filozofiu, históriu a archeológiu, ktorým sa mohol naplno L. E. Hudec venovať v rokoch, kedy prestal tvoriť ako architekt, bol iste podmienený aj rodinou históriou.

Šanghaj, jeho atmosféru a zážitky z hľadania stôp, ktoré v Šanghaji zanechal L. E. Hudec, nám priblíži rozprávanie Ivanky Bičanovskej, pracovníčky ŠVK, oddelenia Window of Šanghaj, ktorá sa spolu s PhDr. Blankou Snopkovou zúčastnila Medzinárodnej knihovníckej konferencie SILF 2012 v júli tohto roku. Článok uverejníme v budúcom čísle nášho časopisu. Záujemcom o osobnosť Ladislava Hudeca pripomíname, že v januári budúceho roka bude inštalovaná výstava o našom rodákovi v budove Radnice na Námestí SNP.

Eva Furdiková

PLESY V BANSKEJ BYSTRICI

Plesový kalendár bol každoročne propagovaný v miestnej tlači v dostatočnom predstihu. Garantom a tzv. protektorom plesu bola vždy významná osoba, napr. predstaviteľ mesta, župy alebo známej inštitúcie.

Pri veľkých reprezentačných plesoch mal celú organizáciu na starosti špeciálny zábavný výbor zvolený pre túto príležitosť. Na plesy určené vybranej spoločnosti sa rozposielali pozvánky, na ktorých bolo uvedené miesto konania, dátum a predpísaný úbor, čo znamenalo pre dámy „úbor večerný, pre pánov frak, smoking alebo stejnokroj". Výber toaliet bol neraz terčom kritiky dobových novín:

„Stále sú ešte ľudia, ktorí nevedia, ako sa obliekať na večer. Pánovia rozhodne nie anglické šaty, ktoré nosíte celý deň, alebo v ktorých ste boli na lyžiach, ale žaket alebo smoking pre malé spoločnosti a frak pre ples. Pre študentstvo hodia sa celkom dobre tmavobelasé šaty a kravatla bariev solídnych, nie krikľavých. Hodvábny vreckovník nech ladí s kravatlou. Dámy na taký večierok nie jumper hoci i hodvábny, nie blúzu a sukňu, ale slušné šaty na večer (hodváb, črepe de chine, etamín a podobne) – to je povinnosť k spoločnosti." (Hronské noviny 2. 2. 1924.)

V čase hospodárskej krízy množia sa kritické hlasy, poukazujúce na sociálne rozdiely obyvateľstva:

„Konajú sa reprezentačné plesy, na pozvánkach je v rohu napísané: Úbor, frak, smoking, stejnokroj. Poctivý človek, čo na to nemá, sa tam nedostane – je to komédia. Na uliciach hladujúci, v komnatách malomeštiaci v smokingoch a frakoch." (Pohronský hlásnik 7.2.1930.)

K plesovej zábave patrili aj masky. Niektoré plesy mali masky predpísané už na pozvánke vetou: „Pre tancujúcich masky povinné." Repertoár masiek bol široký. K najčastejším maskám patrili šašo, pierot, cigán – cigánka, kráľ – kráľovná, rozprávkové postavy, Indiánka, obľúbené boli aj paródie na známe mestské osobnosti či „postavičky". Voľba troch najkrajších masiek, najlepších tanečných párov a voľba kráľovnej plesu a jej dvorných dám patrili k pravidelným číslam nočného programu. Masky umožňovali anonymitu a podporovali rozšafnosť, preto sa maškarné bály tešili najväčšej obľube.

Úspech každého plesu závisel od výberu vhodných priestorov. Národný dom sa práve v čase plesov zaskvel v plnej kráse. Všetky sály, dvorany a kaviareň boli vysvietené, v zrkadlách sa odrážali večerné toalety prítomných dám, smokingy pánov i fraky čašníkov a všade sa rozliehali príjemné tóny hudby.

V prvých desaťročiach nášho storočia hrávali v Národnom dome i v iných podnikoch takmer výlučne cigánske kapely. V tridsiatych rokoch prišiel do módy jazz, ktorý šírili sprvu české jazzové skupiny. Koncom tridsiatych rokov sa formujú v Banskej Bystrici prvé kapely, ktoré začínali éru slovenskej populárnej hudby, ale reprodukovali aj americké jazzové a swingové melódie (napr. skupina Melódia, študentská hudba pri Obchodnej akadémii, G 48, známi Riehsovci a i.).

Alexandra Bitušíková

Fe – Železo

Železo je asi najznámejší a najbežnejší prvok. Vo forme zliatin, predovšetkým ocelí, sa s ním stretávame na každom kroku. Sú z neho nástroje, náradie, konštrukcie, motory a množstvo iných vecí. Jedným z konštrukčných triumfov železa je Eifelova veža v Paríži. Nielen že sa so železom stretávame na každom kroku, ale s ním aj dennodenne žijeme. Vďaka železu je naša krv červená. Ktovie, akej farby by bola, keby sme ho nemali. Je zaujímavé, že v dávnej minulosti nebolo také hodnotné. Rimania považovali ľudí, ktorí sa venovali spracovávaniu železa, za menejcenných, bola to práca prisudzovaná barbarom.

História

Dnes už nezistíme, kedy človek po prvý raz chytil do svojich rúk kus železa. Je pravdepodobné, že to nebolo železo zo zeme, ale z meteoritov, ktoré padali a padajú na zem. Problém bol v tom, že železo sa podstatne ťažšie spracovávalo než meď a bronz, a tak stálo bokom záujmu. Až keď znalosti umožnili spracovanie železa a výrobu nástrojov, stalo sa to, čo sa stať muselo – železo vytlačilo meď zo sféry náradia. Predsa len malo podstatne lepšie vlastnosti, bolo pevnejšie, stabilnejšie, ostrejšie, a tak bronzovú dobu nahradila železná.

Okrem nebeských kameňov – meteoritov si človek nemohol nevšimnúť zvláštny ťažký kameň magnetit, ktorý k sebe záhadne priťahoval iné železné kamene a predmety. Magnetit sa stal hlavným zdrojom železa, hneď za ním hematit (krveľ), siderit a iné. U nás sa ťažil najmä limonit ako produkt prirodzeného rozpadu železných minerálov.

Železná pec na Troch Vodách.

Základné vlastnosti železa

Rýdze železo sa v prírode vyskytuje len zriedka, prakticky vždy sa vyskytuje spolu s niklom, prípadne inými prvkami. Železo ako chemický prvok má oceľovosivú až čiernu farbu, vplyvom kyslíka a vlhkosti rýchlo koroduje. Korózia železa je nebezpečná, pretože aj bez ďalšej prítomnosti kyslíka môže skorodovať celý železný predmet.

Využitie

O využití železa netreba veľa hovoriť. Aj keď v súčasnosti sa snažíme využívať najmä plastické hmoty, železo ešte dlho bude patriť medzi prvky, bez ktorých sa nebudeme môcť zaobísť. Bez železa a ocelí by sme nemohli stavať budovy, nemali by sme väčšinu dopravných prostriedkov, najrýchlejší povoz by bol stále kôň a najostrejšie nože by boli z mäkkého bronzu.

Po roku 1000 prichádzajú do oblasti Starých Hôr na medené ložisko Haliar prospektori. Nie že by ich nezaujímala meď, ale hľadali železo. Našli železo aj meď. Najprv ťažili to, čo ich zaujímalo, a meď, ktorá preslávila celý náš región, sa dostala na rad až neskôr. Venujme sa železu a môžeme ísť skraja. Železné bane a staré haldy nájdeme v Badíne na juhovýchodnom svahu Suchého báňa. Ťažil sa tu hematit a limonit. Menšie výskyty železných minerálov sú známe aj na Balážoch, v Brusne, Hiadli, Medzibrode, Motyčkách, Pohronskom Bukovci, Strelníkoch a inde.

Na železo je bohaté okolie Poľany. V našom okrese ťažba prebiehala v predminulom storočí v Dúbravici v údolí potoka Zolnica a Malej Zolnej, ďalej ťažilo sa aj v Povrazníku neďaleko obce, v Slovenskej Ľupči na ložisku Stráža, Stráža-Pôlč a Pôlč, kde sú badateľné stopy po kutacích prácach. Aj v Ľubietovej sa okrem medi ťažilo aj železo. Lokalita Pod Lipou patrí medzi najstaršie v regióne (neskôr sa tu ťažila meď, striebro a zlato). V oblasti je známych niekoľko ďalších lokalít, ktoré zasahujú aj mimo náš okres. Z tých najvýznamnejších spomenieme lokality Jamešná, Matej, Francisci (Tri vody), Mojžišov vrch, Posádka, Kolba-Žliebky, ale aj ďalšie. Prvé písomné zmienky o ťažbe v týchto lokalitách sú z roku 1580. Väčšina ťažby skončila v priebehu 19. storočia, iba na ložisku v Jamešnej sa ťažilo aj neskôr. Stadeto poznáme aj niekoľko údajov, napríklad v roku 1907 sa tu vyťažilo 1712 t železnej rudy s obsahom 31 % kovu. Už o tri roky sa tu ťažba skončila.

Na záver spomenieme našu najväčšiu železnobanskú oblasť. Nachádza sa medzi Ponikami a Ponickou Hutou, kde bola zriadená aj huta na železo, ktorá pracovala až do roku 1870. Je tu približne desať lokalít na ploche 4 km^2, kde sa ťažil hematit, siderit, ale najmä premenený limonit. Z lokalít spomeňme Zlatý Dielec, Bansko, pod Čierným dielom, Jelšina, Holý vrch, Farská hoľa a ďalšie. Priestor, v ktorom sa železné rudy vyskytovali, je veľký a zasahuje aj do susedných chotárov obcí Hrochoť, Dúbravica a Povrazník. Ťažba tu prebiehala v najmä v 18. a 19. storočí. Aj keď banských diel tu bolo veľa, ich efektivita nebola vysoká.

Po roku 1880 sa v celej oblasti prestalo ťažiť. K zaujímavostiam z nedávnej doby patrí aj nález železného koláča na Hrádku pod Panským dielom. Prítomnosť koláča dokazuje, že tu aj v dávnejšej minulosti žili ľudia, ktorí sa zaoberali získavaním a spracovávaním železa.

Richard R. Senček

Železo	**Protónové číslo:**	26	**Tvrdosť v Mohsovej stupnici:**	4 – 5
	Teplota tavenia:	1 535 °C	**Pomerná atómová hmotnosť:**	55,845
	Teplota varu:	2 750 °C	**Skupenstvo (pri 20°C):**	Pevné
Neušľachtilý kov	**Hustota (20 °C):**	7,86 x10^3 kg/m^3	**Objaviteľ:**	Kov je známy odpradávna.

Náleziská v okrese

Náš okres je preslávený bohatými a početnými ložiskami medi a striebra, ale najviac ložísk tu je práve železných. Železo bolo veľmi dôležitým materiálom, jeho spotreba bola a je značne vysoká, ale aj nálezísk je vo všeobecnosti podstatne viac. Medzi základné minerály, ktoré sa u nás ťažili, patria siderit, hematit a limonit. Stopy po železných baniach, aj keď počet lokalít je vysoký, sú menej známe a aj menej viditeľné.

Knižná novinka z pera nášho redaktora

V týchto dňoch vychádza dlho očakávaná kniha člena nášho redakčného kolektívu Jozefa Ďuriančika

Po stopách Dominika Skuteckého.

Knihu môžu čitatelia získať vo vile Dominika Skuteckého, v Betlenovom dome a v Pretóriu (priestory Stredoslovenskej galérie).

MGR. JÁN DUCHOŇ - NÁŠ KOMENSKÝ

Ján Duchoň sa narodil v Kvačanoch 21. júna 1596 v rodine evanjelického farára Jána, ktorý v tom čase pôsobil v Mošovciach. Mimoriadne nadaného chlapca poslal otec v roku 1608 do Banskej Bystrice študovať na mestskú latinskú školu. Po ďalšom vzdelávaní v Banskej Štiavnici odišiel k svojmu strýkovi Melchiorovi do Markušovej, kde už ako šestnásťročný mládenec pôsobil na miestnej škole ako rektor (1612).

21. mája 1622 sa zapísal na vysokoškolské štúdiá do Wittenbergu, odkiaľ prešiel v roku 1623 do Roztoku, ba študoval aj v Dánsku. Tam napísal v roku 1624 dva epigramy do metafyziky Jána Scharffa (vyšla v roku 1625) a stal sa „venčeným básnikom".

Po návrate domov pôsobil krátky čas v Nemeckej Ľupči (dnes Partizánska Ľupča), odkiaľ ho povolali do Banskej Bystrice do funkcie konrektora mestskej latinskej školy. Krátko na to sa po odchode Mgr. Daniela Tiefenbachera do Bratislavy stal rektorom (17. mája 1627). Na tomto pôsobisku pracoval desať rokov – zomrel náhle v roku 1637. Počas jeho pôsobenia sa mestská latinská škola veľmi povzniesla ako po stránke odbornej, tak aj vzhľadom na veľkú účasť študentov.

Mgr. Duchoň bol autorom niekoľkých pedagogických prác. Napísal Rečnícke cvičenia (Gymnasnata oratoria) a tiež Divadlo múdrosti (Theatrum sapientiae), ktoré využíval vo svojich nových učebných a výchovných metódach. Hoci sa s Komenským nikdy nepoznali, používali podobné učebné metódy. Do vyučovacieho procesu zavádzal nové predmety – matematiku, geometriu, geodéziu, astronómiu. Jeho pričinením sa banskobystrická mestská latinská škola zamerala azda ako prvá na území vtedajšieho Uhorska na praktické vyučovanie.

Štúdiu životných osudov a pedagogického diela Jána Duchoňa sa venoval profesor Ján Mikleš, ktorý nás upozornil na zaujímavú skutočnosť, že vtedajší rektor vlastnil v čase svojho pôsobenia v Banskej Bystrici aj hvezdársky ďalekohľad typu Newton. Ako sa však ďalekohľad k nemu dostal, ako i to, čo sa s ním ďalej stalo, sa nepodarilo zistiť. Mgr. Ján Duchoň bol zástancom Kopernikovho heliocentrizmu.

Igor Chromek

ZAČIATKY AUTOMOBILIZMU V ZVOLENSKEJ ŽUPE

NEZNÁMY PROJEKT

Posledné sčítanie automobilov vo Zvolenskej župe sa uskutočnilo v septembri 1914. To už v plnej paráde zúrila vojna, ktorá o niekoľko rokov neskôr dostala prívlastok prvá svetová. A tak ju poznáme aj dnes. To posledné sčítanie automobilov prinieslo výsledok, ani nie celú desiatku registrovaných automobilov v župe. Vojna, ktorá sa nášho územia dotýkala len okrajovo na východe Slovenska, však už priniesla prvé špekulácie i s prihlasovaním automobilov. Z uvedených údajov boli vtedy najsmutnejší hlavne armádni činitelia, lebo nemali veľmi čo úradne zabavovať, čomu sa vtedy hovorilo rekvírovať. A tak im k tomuto účelu zostali akurát tak kone.

Paradoxne práve v roku 1914, a to ešte v jarných mesiacoch, uzrel svetlo sveta neznámy projekt pod názvom Cestný automobilový vlak. Projekty s podrobným popisom na desiatich stranách výhodnej automobilovej dopravy i s ekonomickým vyčíslením dostali všetci župani vtedajšieho Uhorska. Odborníci sa mohli k neznámemu projektu vyjadriť u Štefana Komlóša, diplomovaného to inžiniera (Komlós István, okleveles mérnök), ktorý mal sídlo v hoteli Ritz v Budapešti. On bol poverený organizáciou ani nie tak veľmi náročnej akcie v súčinnosti s intenciami ministerstva obrany. Vyjadriť sa k projektu, ktorý už v podstate mala pod palcom armáda, ktorá bola prítomná aj pri všetkých skúšobných jazdách, keď všetky jej pripomienky boli už do výrobnej praxe aplikované, nebolo jednoduché. Ale dalo sa. Pripomienky boli hlavne z oblastí s vysokohorským terénom, z oblastí, kde už niekoľko rokov premávala koľajová železnica a kde dochádzalo k nečakaným poveternostným zmenám. Potom tu bola ešte otázka financií, lebo bolo treba spevňovať existujúce mosty.

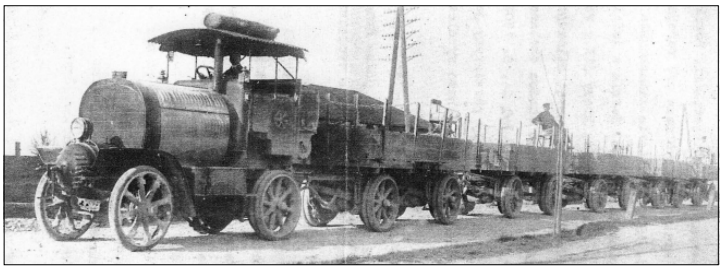

Približne takúto podobu mal mať i náš autovlak medzi Banskou Bystricou a Zvolenom.

Cestný automobilový vlak vyrábali v spoločnej koprodukcii dve firmy, akciové spoločnosti – Austro-Daimler r. t. a Magyar Általános Gépgyár r. t. (Maďarská všeobecná továreň na stroje). Účelom uvedených firiem bolo skonštruovať dopravný prostriedok, ktorý by sa nepohyboval po koľajniciach, a teda by bol podstatne lacnejší a lacnejšia by bola aj jeho prevádzka. Objekt by sa pohyboval po existujúcich komunikačných cestách, ktorým sa vtedy hovorilo vicinálky. Bol určený pre dopravu surovín a tovaru a nie pre cestujúcich, ale ani tých nevylučoval. Pre nich však aj sami výrobcovia odporučili radšej autobusovú dopravu vrátane pošty.

Cestný automobilový vlak pozostával zo strojového voza, teda z vlastného automobilu masívneho telesa, pripomínajúceho rušeň bez komína, a z 5 – 7 nákladných vozňov. Najideálnejšia bola jazda s piatimi vozňami.

V objemnej inštrukcii pre županov sa uvádza:

Najvýznamnejším technickým výdobytkom je, že tak automobil, ako aj kolesá poslednej nápravy každého vozňa sú poháňané elektricky. Na automobile je totiž nainštalovaný šesťcylindrový benzínový motor s výkonom 150 konských síl a cez nainštalované dynamo vyrobí dostatok elektrickej energie pre celú súpravu s káblovým rozvodom. Na automobile je ešte nádrž na benzín, ako aj elektrická a ručná brzda a všetky potrebné zariadenia. Kolesá vozňov nie sú pevne ukotvené, ale na zvislom otočnom čape pod vozňom.

Toto je veľmi dôležité, hlavne pri prechádzaní zákrut, ako aj pri otáčaní! Posledné kolesá každého vozňa sú poháňané cez dynamo, teda elektricky. A tak nákladné vozne sa môžu samostatne pohybovať aj vtedy, keď automobil stojí. Táto vymoženosť je cenená, keď je napríklad nosnosť mosta nedostatočná a súpravu treba rozpojiť. Brzdy sú dvojaké – elektrické, vákuové pre celú súpravu a samostatné, ručné na každom vozni, ovládané zo sedadla brzdára. Posledný vozeň súpravy je opatrený špeciálnym zariadením, ktorým možno ovládať celú súpravu jednoduchým prepnutím, a tak prebrať na krátku dobu funkciu automobilu, napríklad pri cúvaní dozadu. Na samotnom automobile je však ešte jedno zariadenie, a to veľmi dôležité, poháňané elektricky. A to bubon s natočeným oceľovým lanom pre prípad núdze. Dnes tomu hovoríme navijak. Všetky kolesá celej súpravy sú zaopatrené gumovou obručou z plnej gumy. Tieto kolesá šetria tak cestu, ako aj súpravu.

Autovlak, ako mu neraz hovoria, prepraví naraz 30 ton užitočnej váhy. Premáva rýchlosťou 20 km a pri plnom zaťažení prekoná 15 %, prázdny 28 % stúpanie. Najmenší cestný oblúk v priamke, ktorý prekoná, je takmer sedem metrov. Tento autovlak má oproti železnici aj tú výhodu, že nepotrebuje mať fixné koľajnice, ale ani staničné budovy, ktoré sú niekedy poriadne vzdialené od dedín, aby mohli slúžiť i dvom obciam. Prechádza priamo cez obce a môže kdekoľvek zastať a nabrať náklad.

Rentabilnosť autovlaku je daná aj cenou. Kompletná súprava s piatimi vozňami stojí 120 tisíc korún a odporučené kolesá s plnou gumou stoja 20 tisíc korún. Ak súprava prepraví naraz 30 ton nákladu a urobí denne 100 km cesty pri 300 pracovných dňoch ročne, tak prepočet na kilometre a tony, náklady na údržbu a pri 8 % amortizácii nám vyjde suma na prepravu jednej tony nákladu na 8 halierov. A to je bezkonkurenčná cena! Už sme spomínali, že v tejto záležitosti sa veľmi iniciatívne angažuje armáda. Dokonca do takej miery, že cestné automobilové vlaky sama zaobstará, preberie do svojej opatery a na objednané dopravné úseky ich prepustí bezúročne na 8 rokov.

Aj medzi Banskou Bystricou a Zvolenom mal zabezpečovať prepravu nákladu takýto cestný automobilový vlak. Neskôr aj ďalej. Mal. Prvá svetová vojna a množstvo problémov, ktoré s ňou prišli, však aj tento neznámy projekt odsunuli do zabudnutia.

Michal Kiššimon

VIANOČNÉ OBLÁTKY

Už v prvom roku mojej dlho očakávanej penzie (2001) sa ozvali priatelia, s ktorými som v meste vyrastal (nebohý JUDr. Klimo, Mirko Sura), aby som nejaké historky, ktoré som zažil v Banskej Bystrici, napísal. Moja odpoveď znela – nemám čas, lenivý som, nechce sa mi. Akurát v tom období som bol činný vo viacerých spoločenských organizáciách (LC klub, Klub Lyžiarov, futbalový klub Starí páni Dukla, turistika, muzika, moderovanie, Mikuláš atď.). Sám šéfredaktor „Permoníka" ma viackrát nabádal, aby som prispel z albumu svojich spomienok, no nepodarilo sa. Až po prečítaní tretieho tohtoročného čísla sa niečo vo mne zlomilo a rozhodol som sa dačo napísať.

Nakoľko mesiac november je už posledný pred Vianocami, prišlo mi na um napísať niečo o roznášaní vianočných oblátok v 40. a 50. rokoch minulého storočia. Myslím si, že aj 60 rokov je už pre niekoho históriou. V tomto období v katolíckych rodinách bolo nepísané krédo, že prvorodený syn by sa mal stať farárom. Aj sa to začalo dobre rozvíjať. Stal som sa miništrantom (1948). Spočiatku len do počtu, ale neskôr už ako prvý miništrant. Ten mal právomoc niesť pri pohreboch v kostole cengať zvončekom. Zúčastnil som sa ako miništrant na poslednej ceste pána biskupa Škrábika (1950).

Pri týchto akciách padla do vrecka samozrejme aj nejaká tá korunka. No najviac sme sa tešili na Vianoce, kedy sa koncom novembra a začiatkom decembra roznášali oblátky. V Banskej Bystrici boli dvaja kostolníci. Pán Homyšak (slovenský kostol) a pán Otiepka (farský kostol). Ja som slúžil aj u jedného, aj u druhého. Poobede sme sa stretli u nich doma (tam, kde je dnešná reštaurácia Kúria), naložili sme plné dva koše oblátok, okrúhle aj ploché, a vyrazili sme do ulíc. Prvý deň to bola napríklad Lazovná ulica. Tam sme všetko zložili pod jednu bránu a odtiaľ asi štyria miništranti každú chvíľu vybiehali k adresátovi, ktorých mal kostolník poznačených. V bielej šatke bol uložený tanierik, na ktorý kostolník ukladal oblátky, my sme to odniesli a vrátili sme sa aj s peňažnou odmenou pre kostolníka. Čo sme dostali do vrecka my, to ho už nezaujímalo. Toto jedno poobede až do večera sme obišli Lazovnú, Hámor, Strieborné námestie, Park a Hornú a Dolnú ulicu. A tak to pokračovalo celý týždeň po celom meste. Vtedy mala Banská Bystrica asi 15 000 obyvateľov.

Po štyroch rokoch sa kostolník Otiepka rozhodol, že budú chodiť len dvaja roznášači. Oblátky zabalil do jemného papiera, naložil som ich do koša asi 20 kusov a podľa zoznamu som ich roznosil. V každej rodine mi do zoznamu poznačili koľko posielajú kostolníkovi. Večer som to u neho zúčtoval a na druhý deň znova. Za tie dva týždne som roznosil približne 200 balíčkov. Nikdy sa mi nestalo, že by niekto nebol doma. Mne sa tento systém páčil, pretože som osobne poznal skoro polovicu adresátov a každý večer som bol na svojom.

Neviem si dnes predstaviť desaťročných chlapcov, že by také niečo dokázali. Ani vtedy, ani dnes nemám mobil, internet a GPS a všade som trafil. Viem, že teraz asi namietate, že Bystrica má teraz vyše 85 tisíc obyvateľov, ale aj tak si ešte pamätám, kde všade som bol. Hoci odvtedy už niektoré domy zmizli a z adresátov určite nikto nežije, spomienky mi zostávajú.

Sv. Mikuláš obdarováva deti.

Po Vianociach a Novom roku som sa už tešil na sviatok Troch kráľov. 6. januára sme nastupovali väčšinou do tých rodín, kde sme roznášali oblátky. Pán farár, kostolník s kadidlom a kropičkou, plus dvaja miništranti. Označili sme v každom dome dvere C+M+B, pomodlili sa za všetkých, pohostili nás, odmenili každého a išli sme ďalej. Nakoľko článok píšem v časoch 23. výročia boja za demokraciu a nezávislosť, napadá mi ešte niečo. V 6. triede som chodil do meštianky (dnes jazyková škola) a po vyučovaní na mňa kričí riaditeľka školy: „Strieš, máte dnes náboženstvo?" „Áno." „Tak povedz súdruhovi farárovi, aby do knihy napísal tému, ktorú vám prednášal." Podala mi triednu knihu, ktorá mi ihneď padla na zem a prvé slovo som prehovoril až večer, keď prišla mama domov z roboty. No a, samozrejme, že na konci roka 3 zo zemepisu... Poslednýkrát som pri oltári kľačal ako šestnásťročný.

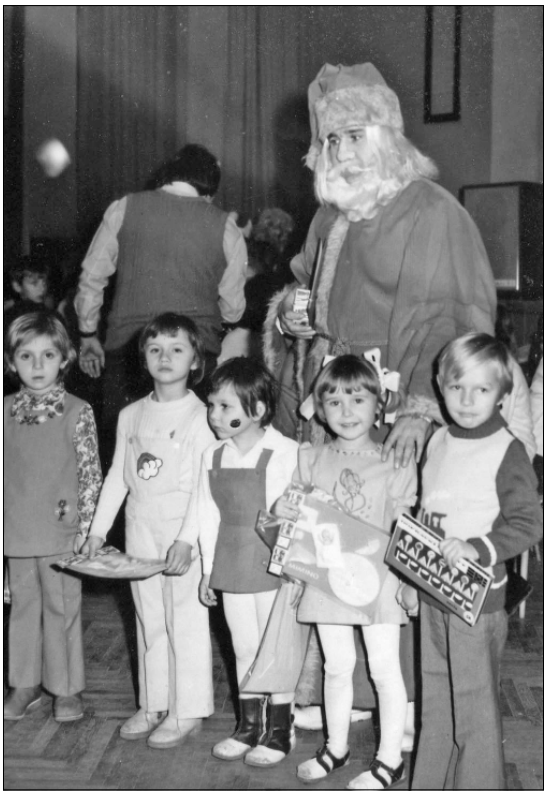

Robo Strieš dokázal na tvárach detí vykúzliť šťastný úsmev.

Ako dvadsaťročný vojak som pričuchol k muzike a popritom mi prischlo ešte aj kantorovanie, starejší a opäť návrat medzi „svätých". Mikuláš v roku 1968 ma k tomu priviedol v ZK Slovenka Paľo Šperka. V sále mal voľný oblek, ktorý som si natiahol aj s maskou a prítomných 200 detí sme vybavili za dve hodiny aj s „mliaganím". Potom pokračoval čaj o piatej. Tí, ktorí sa pamätajú, tak každý jeden končil zábavou ako na Silvestra (60. – 70. roky). Tak to bol prvý vstup medzi Mikulášov. Do 70. rokov som bol ako Mikuláš, potom ako Ded Moroz, kde nevedeli po rusky tak Dedo Mráz. Po roku 1989 ako menovec českého prezidenta Santa Claus a v posledných rokoch opäť ako ujo Mikuláš. Na rok to bude malé jubileum – 45 rokov. Do tisícky vystúpení mi chýba už len pár desiatok.

Nakoniec niekoľko rekordov:

- *Prvé vystúpenie 29. novembra, posledné 6. januára, v sezóne Mikuláša.*
- *Osem vystúpení za deň.*
- *Najďalej v Šamoríne, ústav pre opustené deti.*

Všetkým čitateľom prajem príjemné sviatky, zdravia a šťastia v roku 2013.

Robo Strieš

BLÝSKA SA NA LEPŠIE ČASY

V našom časopise sme priniesli sériu článkov o nelichotiej situácii v rozvoji cestovného ruchu v regióne mesta Banská Bystrica. Tiež o projektoch kvalitne vypracovaných, ale neúspešných. Dôvodom bol slabý záujem zodpovedných pracovníkov a najmä chýbajúci lobing.

Dlho sme očakávali vznik združenia cestovného ruchu, ktoré v zmysle zákona vytvorí a samo prerozdelí finančné prostriedky na rozvojové projekty. Konečne sme sa dočkali. V dnešnom čísle vám predstavujeme novo vzniknutú organizáciu.

Oblastná organizácia cestovného ruchu Stredné Slovensko bola oficiálne zaregistrovaná na Ministerstve dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR dňa 6. marca 2012 podľa § 14 zák. č. 91/2010 Z. z. o podpore a propagácii cestovného ruchu a vytváraní podmienok pre rozvoj CR na území jej zakladateľov a členov.

Zakladajúcimi členmi boli tri mestá – Banská Bystrica, Zvolen a Sliač a tri podnikateľské subjekty – Letisko Sliač, Kúpele Sliač a Hotel Kaskády.

Ciele

Základným cieľom OO-CR Stredné Slovensko je vytvoriť z regiónu Stredné Slovensko rozpoznateľnú destináciu cestovného ruchu s trvalo udržateľnou, konkurencie schopnou produktovou základňou s prihliadnutím na danosti regiónu so sieťou funkčných partnerstiev. Zámerom je, aby OO-CR pre svojich členov a partnerov plnila úlohu oficiálnej silnej organizačnej centrály, koordinovala rozvojové aktivity v oblasti cestovného ruchu na svojom území – najmä marketing, identitu, zaujímavé moderné trendové produkty a získavala finančné zdroje z rôznych fondov a grantov.

Ďalším z dlhodobých cieľov je zvýšenie návštevnosti územia a počtu prenocovaní. Taktiež chceme klásť dôraz na to, že región je dôležitým tranzitným územím a dopravným uzlom medzinárodného charakteru a to je dobrý dôvod na využitie tohto fenoménu pre rozvoj cestovného ruchu v území. Máme záujem o to, aby región z tejto výhody čerpal a motivoval návštevníkov na dlhšie pobytové návštevy, ktoré prinášajú okrem ekonomických benefitov aj zvýšenú zamestnanosť v odvetví cestovného ruchu.

Na území sú významné akademické, vedecké a spoločenské inštitúcie, ktoré sa môžu stať pridruženými členmi OO-CR a môžu svojím podielom prispieť k úspešnému fungovaniu OO-CR. Rovnakou mierou bude OO-CR klásť dôraz na kvalitu a komplexnosť poskytovaných služieb a podporu domácemu cestovnému ruchu. V prvom roku činnosti bude prioritou najmä tvorba produktových línií, kde bude zohľadnená najmä jedinečnosť, rozmanitosť a dostupnosť pre všetky trhové segmenty. OO-CR bude intenzívne rozvíjať marketingové aktivity na domácom a zahraničnom trhu najmä spoluprácou so SACR a jeho zahraničnými zastupiteľstvami a prezentovať a ponúkať naše produkty cestovného ruchu na veľtrhoch a výstavách CR.

Ďalším naším cieľom je rozširovanie členskej základne, združovanie a spájanie podnikateľov a vytváranie priaznivých podmienok na komunikáciu a spoluprácu medzi subjektmi, poskytujúcimi služby cestovného ruchu.

Výhody nového člena:

- *aktívny vstup do prípravy konkrétnych produktov cestovného ruchu v konkrétnej destinácii,*
- *komplexné a cielené marketingové pokrytie,*
- *garancia obchodnej pôsobnosti na domácich a zahraničných trhoch,*
- *spolupráca a prepojenie služieb jednotlivých subjektov poskytujúcich služby CR,*
- *jednotný dizajnový systém a rozmanitosť výberu,*
- *podpora modelu financovania zo strany štátu na podporu CR v území ako dôležitý fenomén hospodárskeho rozvoja.*

Kontakt:

OO-CR Stredné Slovensko, Nám. SNP č 1., 97401 Banská Bystrica
www.centralslovakia.eu, moncek@centralslovakia.eu, pohancanik@centralslovakia.eu

Redakcia časopisu

BANSKOBYSTRICKÁ ŠPECIALITA - MEDENÁ TORTA

Už samotný názov napovedá, že by to mohla byť torta, ktorá má niečo spoločné s Banskou Bystricou ako medeným mestom. Že by to bola torta, ktorá vyzerá nejako medeno? Alebo, že by bol niekto objavil dajaký prastarý zabudnutý recept z obdobia slávy Banskej Bystrice ako baníckeho mesta? Vybrali sme sa preto po stopách tejto torty, ktorú ponúka reštaurácia v Národnom dome a ktorú si mohli kúpiť i návštevníci letnej griliady.

Ukázalo sa, že medená torta je novým výtvorom súčasného vedenia reštaurácie Národný dom v Banskej Bystrici, ale upečená z ingrediencií, ktoré poskytovalo okolie Banskej Bystrice od nepamäti. Názov „medená" dostala na počesť Banskej Bystrice, v minulosti známeho „medeného mesta".

Orechové tortové cesto obsahuje sušené slivky na drobno nakrájané. Po upečení sa torta (aj z bokov) natrie slivkovým lekvárom a posype sekanými lieskovcami. Vrch torty je ozdobený upečeným, ozdobne vytvarovaným snehom z bielkov.

Medená torta sa môže stať skutočne zaujímavým darčekom.

Zatiaľ dostať medenú tortu len v jednej veľkosti s priemerom asi 12 cm, v budúcnosti bude k dostaniu i väčšia. Je to výborná pochúťka a pekne zabalená v celofáne, dlhšie vydrží a môže byť i vhodným darčekom.

Návštevníci Národného domu v Banskej Bystrici by možno privítali v ponuke reštaurácie aj nejaké tradičné jedlo z Novej kuchárskej knihy, ktorú ako prvá Slovenka napísala v Banskej Bystrici v roku 1914 spisovateľka Terézia Vansová. A možno by sa našiel vhodný recept aj v prvej po slovensky písanej kuchárskej knihe od Jána Babilona, ktorú vydal v roku 1870 a ktorú zostavoval 20 rokov. Veď to bol rodák z Radvane a Radvaň je dnes súčasťou Banskej Bystrice. V oblasti gastronómie sa asi žiadne mesto na Slovensku, a možno ani v inej krajine, nemôže pochváliť takýmito dvomi prvenstvami a my Bystričania by sme mali byť na to hrdí.

Eva Furdiková

JE BYSTRICKÁ SLIVKA BYSTRICKÁ?

Po nezvyčajne horúcom a suchom lete prišla ovocím a zeleninou prekypujúca jeseň. Bolo to prekvapujúce, ale pre pestovateľov príjemné. Stromy obťažkané jablkami, hruškami či orechmi „bezplatne" odovzdávali svoje plody suchej zemi. Zdarma. Platilo to aj pre slivky. Aj pre tú našu dobre známu „bystrickú". Akosi automaticky sa v mysli vynorí spätosť s Banskou Bystricou. Ako mestom jej pôvodu. Ale je tomu naozaj tak? Pokúsme sa do toho vniesť trochu svetla.

Slivky boli pôvodne rozšírené na Kaukaze, v malej Ázii a tiež vo východnej a strednej Európe. Najväčší genofond planej slivky sa nachádza v oblasti Kaukazu, kde vznikol samovoľným krížením trnky a myrobalánu. Zmenami a ďalším krížením sa dal základ potomstvu, známemu ako slivka domáca (Prunus domestica). Prvé zmienky o pestovaní slivky u nás pochádzajú z 15. storočia. Tento druh sa dostal zrejme z východu na Balkán .Tam sa rozšíril ako znamenitý kultivar bosenská slivka. Od 15. storočia sa u nás pestuje už slivka vo väčšej miere. V súčasnom období registrujeme na Slovensku dve krajové odrody, pričom ich charakteristiky uvádzané v literatúre sú veľmi stručné a často protichodné.

Mestečko Bistrica v Rumunsku

Bystrická slivka je veľmi starou krajovou odrodou, pochádzajúcou z Ázie. Slovanské kmene ju preniesli na Veľkú Moravu, následne do Čiech a Nemecka. Ale hlavne do Rumunska, Maďarska, oblastí bývalej Juhoslávie, Bulharska, Poľska, Moldavska a Ukrajiny. Stromy sú stredne bujné. Plody sú stredne veľké až veľké (18 až 21 g na kus), vajcovitého tvaru až podlhovasté. Ovocie dozrieva v polovici septembra, na strome však vydrží až do začiatku októbra. Dužina je pevná, zlatožltá, šťavnatá a aromatická. Gemerská slivka pravdepodobne pochádza z oblasti Kalinova pri Lučenci (Gemer). Tam bola vypestovaná v roku 1874. Stromy sú slabšie, pyramidálneho tvaru. Plody sú menšie, vajcovitého tvaru. Dužina je zelenožltá, veľmi šťavnatá a sladká. V gemerskej oblasti sa pestuje ako krajová odroda.

Plody slivky (v sušenom stave) sú charakterizované vysokou koncentráciou energie. Na 100 g hmoty pripadá 1 063 kJ (resp. 226 kcal). Z organických substancií najvyššie hodnoty (v mg g-1) dosahujú sacharidy (75,0), potom bielkoviny (2,62) a najnižšie hodnoty dosahujú tuky (0,67). Slivky sú bohatým zdrojom (v mg g-1) fosforu (92), vápnika (66) i horčíka (32). Obsahujú tiež sodík (8) a železo (3). Koncentrácia uvedených substancií v čerstvých plodoch je v priemere trikrát nižšia v dôsledku obsahu vody.

Slivky boli často hlavným zdrojom potravy – chudobnejším vrstvám obyvateľstva slúžili často ako hlavné jedlo. Neskôr sa stali aj vyvážaným artiklom. Stále sú obľúbenou a vhodnou surovinou pre spracovanie nielen v domácnosti, ale aj v potravinárskom priemysle. Sú užitočné aj v racionálnej výžive človeka. Pasta zo sušených sliviek je vhodná ako náhrada tuku, kvety sliviek sa používajú na prípravu šalátov, do zmrzliny aj čaju. Je známy laxatívny účinok sliviek. Taktiež slúžia ako prevencia proti srdcovým chorobám, rakovine aj osteoporóze. Majú protisklerotický, močopudný i antibakteriálny účinok. Obsiahnuté polyfenoly majú pozitívny efekt na potláčanie rakoviny. V kozmetike sa využíva panenský slivkový olej. Bolo by asi nosením dreva do lesa spomínať využitie sliviek v domácej kuchyni. Nedá mi však nespomenúť prípravu slivkového lekváru, slivkovej polievky a iných dobrôt. Za zmienku stojí príprava sušených sliviek (odkôstkovaných) naplnených vlašskými orechmi. Je to naozaj pochúťka plná prírodnej energie. Obísť sa nedá ani výroba známej slivovice, ale najmä slivkového lekváru. Ten sa ešte aspoň symbolicky každoročne varí na malom námestí Španej Doliny pri príležitosti konania plenérov. Detailnejšie o príprave tohto lekváru píše M. Babál vo svojej pútavej knihe Drevená dedina Vlkolínec (2002).

Už Matej Bel (1684 – 1749) sa vo svojej Zvolenskej stolici (oddiel o prírode) zmieňuje o slivkách nasledovne: „Bohatšie sú banskobystrické ovocné záhrady, ktoré zoširoka lemujú mesto. Slivky, ktoré sa tu rodia, pokladajú sa za najlepší druh a majú takú dobrú povesť, že nesú pomenovanie akoby tu boli vypestované – bystrické slivky, besztertzei szilva. Vo svojom opise sme upustili od uvádzania okrasných záhrad a zeleninárskych polí". O týchto slivkách píše aj Ján Čaplovič (1780 – 1847), ktorý uvádza: „…bystrické slivky (bystričky), inak zvané aj ušľachtilé uhorské či maďarské (ungarische) cvečky, sú povestné celej krajine. Šesť až osem takých zrelých slivák neraz stačí na váhu jedného funta" (pondus caroli cca 408 g; rakúska libra do r. 1876 – 560,06 g).

Už z vyjadrenie Matej Bela naznačuje, že pravdepodobne zažité označenie bystrická slivka nie je spojené s Banskou Bystricou. A je to pravda. Pôvod jej označenia je spätý s inou Bystricou. Je ňou malé mesto v Rumusku – Bistrica. Tým sa „záhada" okolo pomenovania týchto obľúbených slivák vyriešila.

Na záver sa dodajme, že v súčasnom období analýze genofondu slivky domácej (Prunus domestica) sa najviac venujú na Katedre genetiky a šľachtenia rastlín FAaPZ SPU v Nitre. V budúcnosti sa už počíta aj s analýzami DNA.

Norbert Gáborčík

LIŠAJNÍKY NA ŠPANEJ DOLINE

Malá podhorská obec Špania Dolina je známa nielen Banskobystričanom, ale aj celému Slovensku, aj mnohým zahraničným turistom. Nielen pre svoju slávnu banícku minulosť ťažbou medenej rudy, nálezmi celestínu, ale aj preslávenými čipkami, kultúrnymi akciami, plenérmi či varením štiarca i slivkového lekváru. Menej známou skutočnosťou je výskyt rôznych druhov lišajníkov, rastúcich na haldách medenej rudy.

Už skoro pred 25 rokmi RNDr. Martin Bačkor (dnes docent) sa začal venovať inventarizácii lišajníkov, ktoré sa vyskytujú na haldách medenej rudy v tejto obci. Už v tomto období sa mu podarilo potvrdiť výskyt viac než 40 druhov lišajníkov a výskyt ďalších zaujímavých taxónov sa dá predpokladať. Pritom je zaujímavé, že tento na meď pomerne bohatý substrát je pre rastliny toxický, ale lišajníky sa mu prispôsobili. Je zaujímavé, že na haldách sa nachádzajú aj také lišajníky, ktoré mimo haldy nerastú. Pozrime sa aspoň na tie najzaujímavejšie z plejády spomínanej štyridsiatky.

Lišajník Stereocaulon nanodes

Len na medených haldách rastie lišajník, a v Španej Doline bol jeho výskyt veľmi hojný, Lecenora subaurea. Iným veľmi hojným druhom, ktorému nehrozilo priame nebezpečenstvo, bol Stereocaulon nanodes. Pomerne vzácny je Lecidea inope a v neveľkom počte sa vyskytoval aj Stereocaulon dactylophyllum.

Zdá sa, že sa nepotvrdili obavy autora o možný zánik uvedených lišajníkov, nakoľko nedošlo k opätovnému spracúvaniu háld a kvalita ovzdušia sa od roku 1990 zlepšila.

Pokiaľ si dobre pamätám na obhajobu doktorandskej dizertačnej práce Dr. M. Bačkora, niektoré rastúce lišajníky na Španej Doline sú endemitmi (rastlinný druh rozšírený len na určitom území).

Norbert Gáborčík

Literárny zdroj:

Bačkor, M.: Halda medenej rudy na Španej Doline – lokalita, ktorá si zasluhuje našu pozornosť. BRYONORA, 1989, Praha, 3:2

Polstoročnica Lyžiarskeho prechodu Partizánskou republikou

„Na pamäť hrdinských bojov, tisícky nevinne umučených obetí, vypálených dedín, osád navštívime pamätné miesta odboja, za zimných podmienok prejdeme spoločne na lyžiach Partizánskou republikou, z Donovál cez Jelenskú skalu do Španej Doliny. Svojou účasťou si uctíme 20. výročie Slovenského národného povstania.“

Týmto mottom uviedli organizátori propozície I. zimného prechodu srdcom Partizánskej republiky, ktorý sa konal 1. marca 1964. V roku 1964 sa konali oslavy 20. výročia SNP a týmto podujatím sa do športového programu osláv zapojili aj banskobystrickí turisti. Trasa prechodu viedla z Donovál cez Buly na Jelenskú skalu a cez sedlo Šachtička zišli do Španej Doliny. Trasu tohto 1. ročníka absolvovalo 91 turistov-lyžiarov a spolu s nimi aj niekoľko priamych účastníkov SNP.

Hlavným iniciátorom a organizátorom tohto podujatia bol Kamil Linhart (1910 – 1994) –turista, horolezec, ochranca prírody, ktorý patril aj k najvýznamnejším osobnostiam medzi značkármi. Zväz turistiky ČSZTV ho ocenil zlatým odznakom Turista-značkár. Medzi organizátorov prvého ročníka patrili aj Igor Chromek, Ladislav Zlatohlávek, Jozef Kollár, MUDr. Ján Bertan a Ing. Pavol Podkonický, ktorí boli v tom období členmi TJ Partizán Banská Bystrica, ale koncom daného roku spolu s týmto podujatím prešli do TJ Lokomotíva Banská Bystrica. A tak od 2. ročníka až po dnešok je poriadateľom tohto, v našom regióne najvýznamnejšieho lyžiarskeho prechodu odbor turistiky – Klub slovenských turistov Lokomotíva Banská Bystrica. Zmenil sa aj názov podujatia – od 2. až do 13. ročníka to bol Zimný prechod Partizánskou republikou, od 13. až po súčasnosť je to Lyžiarsky prechod Partizánskou republikou. Postupne sa menil aj lyžiarsky výstroj účastníkov (namiesto pôvodných zjazdových lyží s kandahárovým viazaním prevládli bežky), menili sa trasy a cieľové miesta prechodu, pribudli desiatky mien ďalších členov KST Lokomotíva, ktorí sa podieľali na organizácii tohto podujatia.

Kamil Linhart, turista, horolezec, ochranca prírody

V začiatkoch prechodu býval niekoľko ročníkov súčasťou programu aj výstup na vrchol Jelenskej skaly, spojený so zapálením „partizánskej vatry“, pri ktorej si turisti pripomínali ťažké zimné podmienky účastníkov povstania – táto tradícia pretrvala do 5. ročníka v roku 1968. Záver celého prechodu býval najprv v Sásovej, potom po niekoľko rokov v sedle Šachtička pod Panským dielom (kde v tom čase TJ Lokomotíva budovala zrubovú chatovú základňu – chatky zbúrali, keď na Šachtičku prišli silnejší investori), potom bol cieľ v údolnej stanici lyžiarskeho vleku TJ Lokomotíva na severnom svahu Panského dielu, neskôr, za spolupráce s turistami z KST Baník Špania Dolina, býval záver u nich „na bani“ a v posledných ročníkoch v Balážoch a na Starých Horách.

Od roku 1968 sa prechod konal ako dvojdňové podujatie s ubytovaním v rôznych podnikových chatách na Donovaloch – najobľúbenejšia bola lesnícka chata na Polianke. Vytvorili sa tým aj podmienky na večerný program pre účastníkov. V roku 1974 to bola napríklad beseda s členom česko-slovenskej horolezeckej expedície na Makalu Ing. Jozefom Psotkom, spojená s premietaním.

V rokoch 1971 – 1996 mal lyžiarsky prechod aj výkonnostne najnáročnejšiu trasu cez masív Prašivej. Trasa výstupu na hlavný hrebeň Nízkych Tatier – na vrchol Prašivej – sa najprv po niekoľko rokov začínala v Pohronskom Bukovci, v obci, v ktorej počas SNP pôsobila partizánska základňa a kde v novembri 1944 nemecké komando zajalo povstaleckých generálov Viesta a Goliana. Z obce na hlavný hrebeň vedie dlhý výstup lesom, ktorý dával účastníkom lyžiarskeho prechodu riadne zabrať a stávalo sa, že až keď sa dostali nad hranicu lesa, zistili, že na hrebeni je poľadovica alebo zúri víchrica a museli sa vrátiť dolu do Bukovca, pričom na zostup na bežkách bola tá trasa hádam ešte ťažšia. Neskôr sme pre nástupové trasy zvolili severné svahy hlavného hrebeňa Nízkych Tatier, z Liptovskej Lúžnej cez sedlo pod Skalkou. Od 15. po 33. ročník bol slávnostný začiatok prechodu Partizánskou republikou pri pamätníku SNP na vŕšku nad obcou Liptovská Lúžna, kde účastníkov podujatia príhovorom privítali aj predstavitelia tejto obce, ktorej obyvatelia počas SNP zásobovali 1. československú partizánsku brigádu na Prašivej.

V roku 1979 bol Lyžiarsky prechod Partizánskou republikou zahrnutý do športovej časti programu okresných osláv 35. výročia SNP. A keď bol v roku 1983 na Donovaloch zimný zraz turistov Stredoslovenského kraja a okresu Banská Bystrica, súčasťou jeho programu bol aj jubilejný 20. lyžiarsky prechod Partizánskou republikou. Na tomto ročníku bola rekordná účasť vyše tisícky účastníkov, nestačili nám odznaky, museli sme ich mnohým zúčastneným posielať dodatočne, až keď nám v kremnickej mincovni vyhotovili ďalšie. Od roku 2001 sa striedajú rôzne trasy tohto lyžiarskeho prechodu v oblasti Starohorských vrchov ako jednodňové podujatie.

Za polstoročie sa na tomto podujatí zúčastnilo viac ako 15 tisíc turistov-lyžiarov. Ku každému ročníku prechodu sme vydávali propozície s informáciami o trasách. V roku 1988 k 25. ročníku sme vydali propozície rozšírené o prehľad histórie prechodu a o významných lokalitách SNP v oblasti Partizánskej republiky a v roku 2003 k 40. ročníku sme vydali aj osobitnú jubilejnú publikáciu Kronika Lyžiarskeho prechodu Partizánskou republikou. Symbolickou odmenou pre účastníkov bývali najprv diplomy, od roku 1971 aj odznaky a na jubilejnom 25. ročníku dostali účastníci pamätnú bronzovú plaketu.

Medzi účastníkov Lyžiarskeho prechodu Partizánskou republikou sa v jeho polstoročnej histórii radia turistické kolektívy z celého Slovenska a Československa. Mnohé z týchto kolektívov prichádzali na vlastných (podnikových) autobusoch a bolo medzi nimi veľa mládeže, často prichádzali celé rodiny s deťmi. Boli to zohraté skupiny, ktoré takto v zime „putovali“ po viacerých organizovaných lyžiarskych prechodoch na celom Slovensku.

Tradičnými účastníkmi boli napríklad turisti z TJ Švermove železiarne Podbrezová, Baník Špania Dolina, Baník Handlová, VSŽ Košice, Považská Bystrica, Nová Baňa, Tesla Orava Nižná, ZSNP Žiar nad Hronom, Biotika Slovenská Ľupča, Mostáreň Brezno, Tatran Harmanec, Spartak Myjava, Spartak Tlmače, Baník Prievidza, Vinohrady Bratislava. Z Čiech to bývali kolektívy z Hradca Králové, Olomouca, Trutnova, Kladna, Přerova. Z Banskej Bystrice turistické kolektívy z KST Lokomotíva, Povstalecká vatra, Kremnička, Vlkanová, Malachov a mnohé iné.

Organizátori prechodu spolupracovali s Horskou službou a na trase s účastníkmi prechodu sa striedali aj lekári – v prvých rokoch to bol MUDr. Ján Bertan, potom MUDr. Marián Bukovčan, MUDr. Ernest Caban, MUDr. Pavol Legiň, MUDr. Marta Legiňová, MUDr. Zora Germanová.

Dnes už len spomíname na tých organizátorov, ktorí nám budú chýbať v bielej stope na 50. ročníku Lyžiarskeho prechodu Partizánskou republikou: Kamil Linhart, MUDr. Ján Bertan, Mgr. Ladislav Zlatohlávek, Jozef Koubek, Ing. Ján Petian, Jozef Žiljak, JUDr. Jozef Böhmer, Jozef Kollár, Karol Líška, Vladislav Drahoš, Anton Mazal, Matej Stuchlý.

Lyžiarsky prechod Partizánskou republikou je športovo-turistickým a v istom zmysle aj kultúrnym podujatím pre širokú verejnosť, ktoré zviditeľňuje daný región – jeho históriu a prírodné zaujímavosti.

Tak ako to stále nesie vo svojom názve, Lyžiarsky prechod Partizánskou republikou bol vždy symbolicky spojený s pamiatkou oslavovaného i neprávom znevažovaného obdobia slovenskej histórie – Slovenského národného povstania – obdobia, ktoré je nespochybniteľným prejavom nielen slovenského, ale aj medzinárodného protifašistického odboja. Územie, nazývané Partizánska republika, má všetky atribúty na to, aby sme ho poznávali a chránili ako cenný prírodno-historický pamätník.

Jubilejný 50. ročník Lyžiarskeho prechodu Partizánskou republikou sa uskutoční dňa 23. februára 2013 po trase z Donovál cez Polianku – Krčahy – Lúčky pod Jelenskou skalou a cez sedlo Dolný Šturec okolo chatky Ganiarka do cieľa Španej Doliny. Pre prihlásených záujemcov organizátori zabezpečia dopravu z Banskej Bystrice na štart na Donovaly, ako aj z cieľa zo Španej Doliny. Presnejšie informácie o Lyžiarskom prechode Partizánskou republikou budú zverejnené na webovej stránke KST Lokomotíva www.turistikalokobb.sk.

Dušan Kaliský

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Banskobystrický geomontánny park, **Vychádza štvrťročne.** Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender.** Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD.,** Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, RNDr. PhDr. Richard R. Senček, PhD., Michal Kiššimon,** Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina,** Adresa redakcie: **Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica,** e-mailový kontakt**: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com,** Tlač**: Pt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča,** Registr. číslo: **OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk** v podadresári kultúra a **www.permon.eu**